

doi 10.22059/jis.2022.346065.1137

Research Paper

The political and social function of telegraph expansion and development based on the analysis of its budget during the Pahlavi I period according to documents

Azar Ardianian¹ | Foad Pouraryan² | Mirhadi Hoseeini³
Hossein Moftakhari⁴

1. Ph.D. student of history, Kharazmi University, Tehran, Iran. Email: azar_ardianian@yahoo.com
2. Corresponding Author; Associate Professor, Department of History, Faculty of Literature, Kharazmi University, Tehran, Iran. Email: fo.pour@khu.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of History, Faculty of Literature, Kharazmi University, Tehran, Iran. Email: hosseini@khu.ac.ir
4. Professor, Department of History, Faculty of Literature, Kharazmi University, Tehran, Iran. Email: mofstakhari@khu.ac.ir

Article Info.

Abstract

Received:
2022/07/21

Accepted:
2022/08/29

Keywords:
telegraph, Reza Shah, budget, development, modernization.

The expansion and completion of the wireless and wireline telegraph network infrastructure is among the crucial measures of the Pahlavi government in the course of establishing a modern and developed society. In addition, as an important and high-speed communication tool, the telegraph was a significant factor for strengthening the body of military authority of the Pahlavi government, which has great impacts on the political, social and historical transformation of Iran specially in that period of restless caused by the initiation of the second world wars. since the international issues were changing rapidly and Iran, in a special geographical position, was attracting the attention of powerful governments in order to protect their interests in the Middle East. In terms of this point of view, paying attention to this crucial element was very important in the continuation of the political rule of the first Pahlavi government so neglecting this matter, was not possible.

Based on library sources, descriptive-analytical and cliometric method, the current research is seeking to answer these questions: what were the effects of telegraph network development during the Pahlavi regime? And the budget allocated to this ministry was in line with the development of military power or not? The findings indicate that Reza Shah's efforts to modernize Iran led to the development of the telegraph network as a very practical facility, which was

not only as a result of expanding the lines caused by international political conditions, but also a factor for Iran's reformation and revolution in the middle of that time. This network was considered as one of the main components of the expansion of military rule in the country, however, its budget did not grow significantly during Reza Shah's sovereignty. But the budget of the ministry did not grow significantly. The significance of the present research is that it can provide valuable information based on the published statistics related to the dedicated budget to this ministry in the first Pahlavi era and clarify the ambiguous political and social aspects of the society.

How To Cite: Ardianian· Azar; Pouraryan· Foad; Hoseeini· Mirhadi; Moftakhari· Hossein (2024). The political and social function of telegraph expansion and development based on the analysis of its budget during the Pahlavi I period according to documents. *Journal of Iranian Studies*, 14 (1), 113-132.

Publisher: University of Tehran Press.

کارکرد سیاسی و اجتماعی توسعه تلگراف بر اساس تحلیل بودجه آن در دوران پهلوی اول بر پایه اسناد

آذر اردیانیان^۱ | فواد پورآرین^۲ | میرهادی حسینی^۳ | حسین مفتخری^۴

۱. دانشجوی دکتری تاریخ دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: azar_ardianian@yahoo.com
۲. نویسنده مسئول؛ دانشیار، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: fo.pour@khu.ac.ir
۳. استادیار، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: hosseini@khu.ac.ir
۴. استاد، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: moftakhari@khu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

توسعه و تکمیل شبکه تلگراف از جمله اقدامات اساسی حکومت رضاشاه به منظور تأسیس جامعه‌های مدرن بود. تلگراف به‌منزله ابزار ارتباطی پرسرعت از عناصر اصلی مستحکم‌سازی بدنه اقتدار نظامی به شمار می‌رفت که در دوران پُرالتهاب ناشی از وقوع دو جنگ جهانی تأثیر مهمی در تحولات سیاسی، اجتماعی و تاریخی ایران برجای گذاشت، زیرا ایران، به دلیل قرارگیری در موقعیت خاص جغرافیایی، نظر دولت‌های قدرتمند را جهت حفظ منافع خود در خاورمیانه جلب می‌کرد. از این منظر، توجه به عنصر ارتباطات در ادامه حیات حاکمیت سیاسی حکومت پهلوی اول بسیار بااهمیت جلوه می‌کرد. پژوهش حاضر، با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای و اسناد، به رویکرد توصیفی-تحلیلی و با روش کلیومتریک درصدد پاسخ به این پرسش است که زمینه‌ها و مؤلفه‌های سیاسی و اجتماعی گسترش خطوط تلگراف چه بوده است؟ یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که تلاش رضاشاه در راستای نوسازی ایران، توسعه شبکه تلگراف را به‌منزله ابزاری بسیار کاربردی جهت اطلاع از اوضاع کشور به مرکز حکومت و انتقال سریع دستورات با خود به همراه داشت. همچنین، نحوه گسترش خطوط از شرایط سیاسی بین‌المللی تأثیر پذیرفت و همچون یکی از مؤلفه‌های اصلی گسترش سلطه نظامی مورد توجه قرار گرفت و به‌مرور، علاوه بر حکومت، مورد استفاده مردم و روحانیان نیز واقع شد. با این حال، بودجه اختصاص‌یافته به این وزارتخانه طی شانزده سال حاکمیت رضاشاه تغییر زیادی نکرد. پژوهش حاضر اطلاعات ارزشمندی بر مبنای آمار منتشرشده مربوط به بودجه اختصاصی به این وزارتخانه در عصر پهلوی اول در اختیار قرار می‌دهد.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۴/۳۰

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۱/۰۶/۰۷

واژه‌های کلیدی:

تلگراف، رضاشاه، بودجه، توسعه، نوگرایی، کلیومتریک.

استناد به این مقاله: اردیانیان، آذر؛ پورآرین، فواد؛ حسینی، میرهادی؛ مفتخری، حسین (۱۴۰۳). کارکرد سیاسی و اجتماعی توسعه تلگراف بر اساس تحلیل بودجه آن در دوران پهلوی اول بر پایه اسناد. فصلنامه پژوهش‌های ایران‌شناسی، ۱۴ (۱)، ۱۱۳-۱۳۲.

۱. مقدمه

سرآغاز بحث از توسعه ایران نیازمند مباحثه درخصوص زیرشاخه‌های اصلی بااهمیتی است که رشد و توسعه را امکان‌پذیر می‌کند. توضیح و تحلیل این زیرشاخه‌ها ضروری به نظر می‌رسد، زیرا بدون توصیف و ارزیابی این عوامل گوناگون نمی‌توان به تعریفی دقیق و جامع از نحوه توسعه ایران و دلایل آن پرداخت. آشنایی ایران با غرب و پیشرفت‌های آن منوط به زمان قاجار و پهلوی نبوده، بلکه عقبه طولانی‌تر دارد اما میل به ترقی، پیشرفت و توسعه از دوره ناصرالدین‌شاه قاجار شتاب بیشتری گرفت و در دوره پهلوی ایران گام‌های جدی به سمت توسعه برداشت. در واقع، از دوره پهلوی بود که حکومت برای رسیدن به توسعه نظم همه‌جانبه‌ای را ایجاد کرد. ساخت و گسترش زیرساخت‌های همگانی مدرن ایران، همچون سیستم ارتباطی تلگراف، از سیاست‌های رضاشاه برای نوسازی مملکت بود.

تأسیس خطوط تلگراف یکی از ابزارهای مهم در ایجاد تغییرات در روند تحولات تاریخ سیاسی و اجتماعی جامعه ایران محسوب می‌شود. تأسیس خطوط جدید و گسترش خطوط قبلی، قابلیت کنترل بیش‌ازپیش بر تمامیت عرضی کشور را فراهم می‌ساخت و درعین‌حال ارتباط با کشورهای هم‌مرز و دول تأثیرگذار اروپایی بر مسائل مهم خاورمیانه مانند انگلیس و روسیه را تسهیل می‌نمود. با توجه به این نظر، درظاهر به نظر می‌رسد رضاشاه تا حدودی نیازمند افزایش بودجه این وزارت‌خانه طی دوره حکومت خود شده و اسناد آن را وزارت مالیه (وزارت مالیه در سال ۱۳۱۹ ش به وزارت دارایی تغییر نام داده شد) و سازمان برنامه و بودجه انتشار داده و در کتابخانه خود حفظ کرده‌اند؛ که در ادامه به صحت یا سقم این نظریه می‌پردازیم.

بررسی نحوه گسترش تلگراف و میزان بودجه اختصاص یافته ابهامی جدی در حوزه پژوهش یادشده قلمداد می‌شود و زدودن ابهامات حاصله، پژوهشی گسترده را طلب می‌کند. بنابراین، ابهام علمی پژوهش حاضر این است که توسعه شبکه تلگراف در ایران دوره پهلوی چه تأثیرات سیاسی و اجتماعی در کشور داشته است؟ و آیا جهت توسعه خطوط ارتباطی بودجه طی سال‌های متممادی افزایش داشته یا خیر؟ بر این اساس، پژوهش حاضر در نظر دارد با کنکاش میان اسناد دست‌اول و منابع کتابخانه‌ای، به پاسخ پرسش موردنظر خود دست یابد. گسترش شبکه تلگراف در ایران عصر پهلوی اول کمتر مورد توجه و بررسی قرار گرفته است و پژوهش حاضر در زمره نخستین تحقیقات تاریخی است که موضوع اشاره شده را واکاوی کرده است. لذا، در این مقاله، ضمن بررسی تأسیس شبکه تلگراف در ایران و تحولات حاصل از آن در عصر پهلوی اول و تحلیل بودجه اختصاص یافته به این وزارت‌خانه، به فرایند تأسیس شبکه تلگراف، ساختار و زیرساخت‌هایی که به وجود آمده نیز پرداخته می‌شود.

۲. تأسیس تلگراف در ایران

انتشار خبر اختراع ابزاری که امکان ارتباط را تسریع می‌کرد سبب شد ناصرالدین شاه قاجار دستور دهد خطی برای ارتباط تلگرافی در دربار ایران راه‌اندازی شود و طولی نکشید که این وسیله به مهم‌ترین و پُراستفاده‌ترین ابزار ارتباطی زمان خود مبدل شد. نخستین خط ارتباط تلگرافی در ایران در ۱۲۳۴ ش میان مدرسه دارالفنون و کاخ گلستان کشیده شد که مخابره‌ای آزمایشی بود (محبوبی اردکانی، ۱۳۷۶: ۱۹۴). عباسعلی خان دنبلی اولین ایرانی بود که زبان مورس یاد گرفت و اولین کسی بود که برای ارسال پیام به وسیله تلگراف اقدام کرد. با این حال، تلگراف از سال ۱۲۳۵ ش و در پی انتشار اخبار مربوط به آن در روزنامه وقایع/تفاهیه، که روزنامه‌ای دولتی بود، در شماره ۳۷۲، پنج‌شنبه دوم شعبان ۱۲۷۴ ه.ق (مطابق با تاریخ ۲۷ اسفند ۱۲۳۶ شمسی) چنین آمده که: «چون در بلاد اروپا بعضی اعمال و صنایع غریبه متداول شده که در بلاد ایران هنوز شایع و متداول نگشته، از جمله راه سیم موسوم به تلگراف که در آن واحد از مسافت بعیده اخبار جدید را اخبار می‌نماید» (روزنامه وقایع/تفاهیه، ش ۳۷۳: ص ۵). یک سال بعد، کشیش اتریشی، یعنی موسیو کرشیش (معلم کل توپخانه در دارالفنون)، با نظارت عیقلی میرزا اعتضادالسلطنه (رئیس کل دارالفنون) از کاخ گلستان به باغ لاله‌زار سیم تلگراف کشید که موفقیت‌آمیز بود و به گسترش خطوط تلگراف تا سلطانیه و زنجان در ۱۲۷۵ منجر شد (محبوبی اردکانی، ۱۳۷۶: ۱۹۶). هم‌زمان، نخستین کتابچه تکالیف و دستورالعمل برای تلگراف تدوین و منتشر شد و برای تأمین نیروی انسانی و آموزش عملی با تلگراف موردنیاز عده‌ای از جوانان ایرانی به پاریس و تفلیس اعزام شدند و نخستین گروه از کارمندان ایرانی تلگرافخانه استخدام شدند. در سال ۱۲۴۰ ش، محموله سیم تلگراف و وسایل مرتبط که حسنعلی خان گروسی (امیرنظام گروسی)، وزیرمختار ایران، در پاریس و لندن خریده بود وارد ایران شد (ولایتی، ۱۳۷۲: ۶۹). در فاصله سال‌های ۱۲۴۱/۱۸۶۲ تا ۱۲۹۸/۱۹۲۰، بیش از بیست قرارداد تلگرافی میان ایران و انگلستان و روسیه و عثمانی به امضا رسید و به موجب آن‌ها در سراسر کشور خطوط تلگراف کشیده شد (قائم‌مقامی، ۱۳۴۹: ۱۰۳).

۳. نقش خطوط تلگراف ایران در معادلات بین‌المللی

شورش بزرگ هند در ۱۸۵۷ ش/۱۲۳۶ م لزوم ارتباط تلگرافی مستقیم با هندوستان را برای بریتانیا بیشتر کرد که باعث شد ایران در مسیر معادلات سیاسی بین‌المللی قرار بگیرد (کرزن، ۱۳۶۲: ۷۲۴) و روند توسعه خطوط تلگراف ایران را، که به امور دارالخلافه و دستگاه سلطنت محدود بود، تغییر داد و در مسیر معادلات سیاسی بین‌المللی افکند. ایران، به‌منزله بهترین مسیر ارتباطی با هندوستان، مورد توجه انگلستان قرار گرفت به همین دلیل خطوط تلگرافی خود را در نوار جنوبی ایران تأسیس کرد تا بتواند با

سهولت بیشتر بر اوضاع هند، که در آن زمان مهم‌ترین کشور موردنظر انگلیس بود، دسترسی یابد و از طرفی مانع نفوذ روسیه در این کشور شود. دراثناى این تلاش، ایران نیز از بسط خطوط ارتباطی به‌عنوان کشور واسطه بهره‌مند شد.

در ۱۸۶۱/۱۲۷۸، آلیسون، وزیرمختار بریتانیا در ایران، پیشنهاد کرد که میان هندوستان و انگلستان، از طریق ایران، خط تلگراف ایجاد شود، اما دولت ایران، که تازه از جنگ با انگلستان (بر سر مسئله هرات) رهایی یافته بود، از این پیشنهاد استقبال نکرد. در این امر، علاوه بر بدگمانی ایرانیان به نیات انگلستان، هزینه‌ای هنگفت برای کار غیرمفید (از لحاظ منافع ایران) و بیم مقامات محلی از به خطر افتادن خودمختاری محلی‌شان باعث عدم اقبال دولت شد (کرزن، ۱۳۶۲: ۷۲۲-۷۲۴).

تلاش‌های مستمر انگلستان، به‌ویژه از طریق جلب توجه ناصرالدین‌شاه به عواید مالی تلگراف، سرانجام در ۱۲۷۹ ش به نتیجه رسید و ایستویک، کاردار دولت انگلستان، قراردادی دربارهٔ احداث بدون تأخیر تلگراف خانقین-تهران، تهران-بوشهر، با دولت ایران امضا کرد (طباطبائی مجد، ۱۳۷۳: ۳۴۳). بر اساس این قرارداد، تأمین منابع مالی برعهدهٔ ایران و عملیات اجرایی و نظارت بر خط مذکور برعهدهٔ انگلستان بود (همان: ۳۴۴-۳۴۶).

این ابزار کارکردهای گوناگونی داشت. شاید در آغاز فقط به دلیل کنجکاوای پادشاهان قاجار و استفادهٔ محدود دستگاه حکومتی و دیوانی به ایران وارد شد؛ اما، بعد از آن، به دلیل سهولت استفاده و انتقال اخبار در زمان بسیار کمتر نسبت به گذشته سبب توجه و اقبال بیش از پیش شد. استفاده از این ابزار سه جنبهٔ متفاوت داشت؛ اول، استفاده در امور داخله توسط دستگاه‌های حکومتی جهت وصول اخبار به مرکز حکومت و دوم، استفادهٔ عوام مردم و سوم، استفادهٔ دول اروپایی، که مصالح و امتیازات خود را در خاورمیانه، به‌خصوص در هند، که ایران را به‌عنوان راه مواصالتی بین شرق و غرب عالم می‌دیدند.

مسئولان خطوط تلگرافی موظف بودند اخبار ولایات را مرتب به آگاهی شاه برسانند و تلگراف‌های رسیده به تلگراف‌خانهٔ مخصوص سلطنتی نباید پیش از رؤیت شاه به اطلاع فرد دیگری می‌رسید (صفائی، ۱۳۴۶ الف: ۲۲) و در برخی مواقع حتی حفظ نظم و امنیت عمومی به آنان واگذار می‌شد (مقصودلو، ۱: ۵۵). دولت‌هایی نظیر انگلیس که در جنوب ایران و روسیه که در شمال فعالیت داشتند، برای رسیدن به اهداف سیاسی و نظامی خود-مانند زیر نظر گرفتن حرکات یکدیگر، جلوگیری از بسط قدرت نظامی و حاکمیت بر نقاط بیشتری از ایران و همچنین ممانعت از تصاحب هند به‌عنوان ارزشمندترین کشور در منطقهٔ خاورمیانه- به گسترش خطوط تلگرافی در ایران پرداختند. تأسیس تلگراف بی‌سیم این امکان را به حکومت ایران می‌داد تا مستقیماً و بدون واسطه با پایتخت کشورهای مهم در ارتباط باشد.

... امور مربوط به تأسیس بی‌سیم از جمله فوایدی است که در نتیجهٔ قرارداد فوق (۲۷ آوریل ۱۹۲۳ بین ایران و شوروی) حاصل و به‌دست‌آمده است. در طی سنه ۱۳۰۴ مؤسسهٔ مهم جدیدی به وسایل تلگرافی

ایران اضافه گردید. مؤسسه مزبور مشتمل بر هفت استاسیون تلگرافی بی‌سیم است که یکی از آن‌ها در قصر به نام بی‌سیم پهلوی و شش استاسیون دیگر در ولایات تبریز، کرمان، محمره، شیراز، کرمانشاه، مشهد تأسیس گردید که این مؤسسه در بدو امر از نقطه نظر احتیاجات نظامی مملکت از طرف وزارت جنگ احداث گردید و پس از بسط و استقرار امنیت و آرامش که از پرتو اقدامات اعلیحضرت پهلوی در مملکت حاصل گردید و از طرف دیگر اداره ملوکانه براساس عموم از مخابرات تلگراف بی‌سیم قرار گرفته بود مقرر گردید مؤسسات مزبور به وزارت پست و تلگراف محول که از طرف این وزارت خانه اداره شود و این عمل در سنه ۱۳۰۶ صورت گرفت و باب مخابرات به وسیله بی‌سیم برای عموم مفتوح گردید (آرشیو ملی، پرونده ۲۱۰/۶۳۱۳، ۱۲/۱۱/۱۷).

طبق این سند، در عصر پهلوی در بعد داخلی ابتدا برای امور مربوط به قشون و آرام کردن مناطق مختلف کشور استفاده شد و پس از آن با استقرار آرامش، تلگراف بی‌سیم به وزارت پست و تلگراف واگذار شد تا عموم مردم نیز بتوانند از آن برای انتقال پیام‌های خود استفاده کنند. در ابتدای تشکیل سلطنت پهلوی، هنوز در کل کشور امنیت کامل حکم فرما نبود. مخصوصاً در قسمت فارس و لرستان ایلات و عشایر هنوز کاملاً خلع سلاح نشده بودند و از دولت مرکزی حمایت نمی‌کردند. بر اثر ملاحظه این گزارش‌ها شاه نگران بود و شخصاً با صدور اوامر اکید، با نهایت جدیت در رفع بی‌نظمی‌های کشور و خاموش کردن صدای ناامنی و مخالفت وقت صرف می‌کرد (مهدوی، ۱۳۸۸: بخش ۹/ ۹۴). همچنین، در بعد بین‌المللی، دلایل گسترش خطوط تلگرافی به این صورت اشاره شده است که:

۱. احتیاج شرکت نفت انگلیس و ایران برای انتقال پیام‌ها و آگاهی سریع از اصول علمی جدید

۲. تسهیل روابط تجاری

۳. تأمین ارتباط بین ممالک اسلامی (مرکز اسناد وزارت امور خارجه SH1302-K34-P5-18)

۴. افتتاح شبکه تلگراف بی‌سیم

تأسیس و گسترش خطوط تلگراف بی‌سیم در عصر پهلوی هم‌پایه توسعه تلگراف باسیم انجام می‌شد. هرچند تلگراف بی‌سیم توانست با سرعت بیشتری گسترش یابد و مورد اقبال دولت مرکزی، دول خارجی و عوام مردم قرار بگیرد. در همین زمینه، وزارت پست و تلگراف و تلفن از سال (بیچی‌ئیل) ۱۲۹۹ ش شروع به انتشار رساله‌ای با عنوان *سالنامه پست و تلگراف و تلفن* نمود که شامل بخش‌های متعددی بود و با کمک آن، طبق آمار دولتی افزایش یا کاهش ایستگاه‌های پستی و تلگرافی، تعرفه مخابرات، درآمد و هزینه‌ها و مواردی از این دست را به اطلاع دول خارجی، دولتیان ایرانی و عموم مردم می‌رساند.

نخستین بار در ۱۲۹۴ ش / ۱۹۱۵ م آلمانی‌ها برای رفع احتیاجات نظامی ایران، تلگراف بی‌سیم را در ایران راه‌اندازی کردند و یک شرکت روسی عهده‌دار فروش دستگاه‌های آن به ایران شد. در سال

۱۳۰۵ ش تلگراف بی‌سیم ایران به نام تلگراف بی‌سیم پهلوی افتتاح شد (یزدانی ۱۳۷۸: ۲۳). در اواخر همین سال، دستگاه‌های بی‌سیم به وزارت پست و تلگراف واگذار شد و به جای کاربرد نظامی، به برقراری ارتباط عمومی با کشورهای خارجی اختصاص یافت.

تا پیش از تلگراف بی‌سیم، ارتباط با اروپا به وسیله ایستگاه‌های واسطه انجام می‌شد، اما نیاز به ارتباط مستقیم با پایتخت ضرورت بسط تلگراف بی‌سیم را بیش‌ازپیش افزایش داد، چون دستگاه‌های موجود فقط قادر بود با اروپا به وسیله بیروت و با روسیه به وسیله تفلیس و با ترکیه به وسیله اسلامبول و آنقره مخابره کند، برای اینکه مخابرات با سایر مراکز بی‌سیم دنیا بدون واسطه انجام شده باشد، لذا یک دستگاه کامل بی‌سیم امواج کوتاه نیز در تاریخ آذر ۱۳۰۷ از کمپانی ژنرال فرانسوی خریداری «...» و در تاریخ آبان ۱۳۰۹ با اجازه از رضاشاه رسماً افتتاح گردید. دستگاه مزبور برای ایجاد روابط بین تمام ممالک دیگر و به‌طور مستقیم با لندن و پاریس و برلن و روسیه و ترکیه مخابره استفاده گردید» (رساله اطلاعات پستی و تلگرافی، ۱۳۰۹: ۱۵).

با توجه به نظامی بودن کاربرد تلگراف بی‌سیم، مسئولیت آن به وزارت جنگ محول شد و در سال ۱۳۰۲ جزء دوایر دولتی قرار گرفت، چنان‌که در متن سند ذیل به این موضوع اشاره شده است:
... تلگراف بی‌سیم هم مثل تلگراف معمولی و اداره پست از مؤسسات دولتی محسوب است؛ لهذا حالت تلگراف معمولی را دارا خواهد بود... (آرشیو مرکز اسناد وزارت امور خارجه، شماره بازبایی SH1302-K34-P5-7).

ابتدای امر، برای برقراری ارتباط تلگرافی با ممالک اروپایی در تهران دستگاه تلگراف بی‌سیم توسط متخصص معروف روسی تأسیس شد:

وزارت جلیله فواید عامه برای روابط تلگرافی با ممالک اروپا در نظر دارد که یک دستگاه تلگراف بی‌سیم در تهران تأسیس و دایر نماید... اتحادیه تأسیسات دولتی فنی الکتریکی کل جمهوری روسیه حاضر است انجام... را به عهده گرفته... (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، شماره بازبایی SH 1302-K34-P8-7).

طبق نقشه تأسیس و توسعه خطوط، هفت استاسیون تلگراف بی‌سیم در سال ۱۳۰۴ در استان‌هایی مقرر شده بود که بیشتر در مرزها قرار داشتند و نقشی مهم در روابط بین‌المللی ایفا می‌کردند.

در طی سنه ۱۳۰۴ مؤسسه مهم جدیدی به وسایل تلگرافی ایران اضافه گردید. مؤسسه مزبور مشتمل بر هفت استاسیون تلگرافی بی‌سیم است که یکی از آن‌ها در قصر به نام بی‌سیم پهلوی و شش استاسیون دیگر در ولایات تبریز، کرمان، محمره، شیراز، کرمانشاه، مشهد تأسیس گردید که این مؤسسه در بدو امر از نقطه نظر احتیاجات نظامی مملکت از طرف وزارت جنگ احداث گردید و پس از بسط و استقرار امنیت و آرامش که از پرتو اقدامات اعلیحضرت پهلوی در مملکت حاصل گردید (آرشیو اسناد ملی ایران، سال ۱۳۰۴، شماره بازبایی ۲۱۰/۶۳۱۳).

دستگاه‌های موجود در استاسیون‌های غیر از تهران برای رفع احتیاجات داخلی بود و در مواقع لزوم ممکن بود مورد استفاده مخابرات خارجی هم قرار گیرد.

نصب دستگاه بی‌سیم تهران در اردیبهشت سال ۱۳۰۵ با طول موج ۳۸۷۵ متر به پایان رسید و مورد استفاده قرار گرفت. سایر دستگاه‌ها نیز به ترتیب در شهرستان‌ها تا آخر سال ۱۳۰۵ نصب شد و شروع به کار کرد. در سال ۱۳۰۵ ش تلگراف بی‌سیم ایران، به نام تلگراف بی‌سیم پهلوی، رسماً افتتاح شد (یزدانی، ۱۳۷۸: ۲۳). هم‌زمان، آموزشگاه‌هایی نیز برای تعلیم متصدیان این دستگاه‌ها دایر شد که معلمان آن روسی و ایرانی بودند. توسعه دستگاه‌های مخابراتی، در عین حال سبب تأسیس و گسترش مراکز آموزش فنی شد. نخستین مدرسه فنی تلگراف در ۱۳۰۷ ش و در زمان وزارت قاسم صوراسرافیل تأسیس شد و تا ۱۳۱۵ ش فعال بود. در ۱۳۱۷ ش نیز، کلاس ویژه‌ای برای آموزش نیروی متخصص جهت پست‌های جدید بی‌سیم دایر شد. عرضه دستورالعمل‌ها و انتشار اطلاعات آماری بخش دیگری از فعالیت‌های اداره تلگراف ایران، از بدو تأسیس تاکنون، بوده است.

در اواخر همان سال، دستگاه‌های بی‌سیم به وزارت پست و تلگراف واگذار شد و همچنین مؤسسه بی‌سیم پهلوی (امواج بلند) در خرداد ۱۳۰۶ به وزارت پست و تلگراف واگذار شد و به جای کاربرد نظامی، به برقراری ارتباطات با کشورهای خارجی اختصاص یافت. بعدها دستگاه‌های فرستنده با موج کوتاه جانشین فرستنده‌های با موج بلند شدند (چهاردهمین رساله اطلاعات پستی و تلگرافی، ۱۳۰۹: ۱۶). محور دیگر در اینجا بحث درباره اجازه وجود دستگاه تلگرافی خبرگیر و خبرده در سفارت‌خانه‌های دول است. در آغاز قدرت‌گیری دولت پهلوی، فقط اتباع انگلیسی اجازه دایر کردن دستگاه تلگراف بی‌سیم داشتند و در مقابل دولت ایران فقط می‌توانست از دستگاه تلگراف خبرگیر استفاده کند:

با وجود این بنده دو مرتبه کتباً از اداره کل پست اینجا سؤال کردم که آیا سفارت‌خانه‌های اینجا حق دارند که دستگاه تلگراف بی‌سیم خبرگیر و خبرده در لندن دایر نموده با نقاط انگلستان و خارجه رابطه تلگرافی داشته باشند یا خیر؛ و اگر چنین حقی را دارا هستند ترتیب دایر کردن چنین دستگاه از چه قرار است. بعد از مدتی انتظار بالاخره از اداره کل پست جواب دادند که جواب سؤال سفارت را وزارت خانه خواهد داد، زیرا از طرف اداره پست به آنجا مراجعه شده است.

اینک جوابی از وزارت خانه اینجا رسیده است که... می‌فرمایند وزارت خانه اشعار می‌دارد که فقط اتباع انگلیس می‌توانند دستگاه تلگراف بی‌سیم دایر نمایند؛ اما سفارت ایران در صورتی که مایل باشد می‌تواند فقط دستگاه تلگراف بی‌سیم خبرگیر دایر نماید و دستگاه خبرده به کلی ممنوع است (آرشو مرکز اسناد وزارت امور خارجه، شماره بازیابی 8/ 7-5-P5-K34-SH1302).

در سال ۱۳۰۸، دستگاه بی‌سیم مرکزی تهران به اسم رادیو تلگرافی بین‌المللی (R.V.A) قوی‌ترین

دستگاه بی‌سیم ایران بود و در قصر در فاصله پنج کیلومتری شمال تهران قرار داشت. این دستگاه می‌توانست با استاسیون‌های بی‌سیم سایر ممالک خارجی هم مبادله مخابرات مستقیم داشته باشد، ولی در این سال فقط با سه استاسیون بی‌سیم خارجی ذیل مبادله مخابرات می‌کرد:

۱. بی‌سیم تفلیس که واسطه مبادلات با تمام روسیه و آسیای شرقی بود.
 ۲. بی‌سیم بیروت که واسطه مبادلات با تمام نقاط آسیای غربی و اروپا و آفریقا و امریکا بود.
 ۳. بی‌سیم آنقره که مرکز مبادله مخابرات مستقیم با تهران و سایر قسمت‌های ترکیه بود.
- در این سال، به دلیل توجه دولت به مبادله مستقیم با تمام مراکز بی‌سیم دنیا، دستگاه‌های سیستم جدید (موج کوتاه) که بتوانند مستقیم با کل دنیا مخابرات کند خریداری و تمام قسمت‌های آن در تهران (قصر، دفتر مرکزی و نجف‌آباد) نصب گردید. از تاریخ سوم آبان ۱۳۰۹ مخابرات دوبلکس بین تهران و اروپا رسماً برقرار شد (چهاردهمین رساله اطلاعات پستی و تلگرافی، ۱۳۰۹: ۱۳۹).
- وزارت پست و تلگراف دستگاه‌های موردنیاز خود را در اوایل از روسیه و فرانسه تهیه می‌کرد. طی سال ۱۳۰۹ ساختمان‌ها و نصب و تجهیز ادوات دستگاه مزبور تکمیل و باب مخابرات مستقیم در تاریخ ۲۶ اکتبر ۱۹۳۰ مطابق با ۳ آبان ۱۳۰۹ با اغلب پایتخت‌های ممالک اروپا مفتوح شد (پانزدهمین رساله اطلاعات پستی و تلگرافی، ۱۳۱۰: ۱۴). در سال ۱۳۲۰، تنها توسعه‌ای که در امور مخابرات بی‌سیم حاصل شد ایجاد ارتباط مستقیم بی‌سیم با مسکو و نیویورک بود (سالنامه پستی و تلگرافی، ۱۳۲۰: ش ۲۶، ۲۱۱). از این سال، برای بهبود وضع مخابرات تلگرافی به‌وسیله بی‌سیم، به سفارش ادوات خودکار تلگرافی سریع و گیرنده‌های نوع جدید اقدام به عمل آمد و بدین‌وسیله ارتباط مستقیم با نیویورک برقرار شد.

۵. ایالت‌های مهم تلگرافی

طبق سالنامه‌های منتشرشده وزارت پست و تلگراف، مراکز ایالات و ولایات نسبت به اهمیت امور پستی و مخابرات تلگرافی به پنج درجه تقسیم شده‌اند و هریک از این ادارات با نقاط تابعه خود مطیع اوامر مستقیم وزارت پست و تلگراف و تلفن بودند. ادارات شامل ۳۳ اداره در تمام کشور بالغ بوده که براساس درجه اهمیت تقسیم‌بندی می‌شدند. ادارات درجه اول بیشتر در سرحدات شمالی و جنوبی قرار داشتند و از اهمیت زیادی برای روس و انگلیس برخوردار بودند. با مقایسه آن‌ها در نقشه جغرافیایی می‌توان این‌گونه فرض کرد که این مناطق همان محل‌هایی بودند که طی قرارداد ۱۹۰۷ به سه ناحیه بین روسیه، انگلیس و دولت مرکزی ایران تقسیم شدند که حوزه نظارتی این دول را شامل می‌شد.

مراکز درجه دوم در شمال و مرز ترکیه و سپس به مرکزی‌ترین نقاط ایران متصل می‌شد و احتمالاً توانایی ارتباط بین دو منطقه نفوذ دول را، که در بالا به آن اشاره شد، ایجاد می‌کرد. مراکز درجه سوم،

شامل نواحی شمالی سیستان و بلوچستان می‌شد و عراق به‌عنوان یکی از پایگاه‌های اسلامی که نیاز به نظارت و توجه بیشتر به خطوط را الزام‌آور می‌کرد، برای آنکه بتوان ارتباط دول اسلامی را برقرار نگه داشت، نیز به همراه دو شهر در مرکز ایران بود. باید توجه داشت که سیستان هم‌مرز با هندوستان و از منظر سیاست‌های انگلیسی و روسی مورد توجه بود. به‌واسطه همین همسایگی، طی جنگ‌های اول و دوم جهانی بارها بی‌طرفی ایران نقض شد تا دول متخاصم بتوانند به اهداف خود دست یابند. با یک چرخش، در سال ۱۳۱۲ اراک به جای عراق درجه سوم اهمیت را به خود اختصاص می‌دهد و از این تاریخ به بعد دیگر از عراق به‌عنوان ناحیه بااهمیت یاد نکردند. باید توجه داشت که مراکز درجه چهارم در نیمه شمالی ایران بودند و نواحی مرزی و داخلی ایران را شامل می‌شدند، اما درجه پنجم شامل سه استان داخلی کشور بودند و از سال ۱۳۱۲ به بعد گنبد کاووس در استان گلستان نیز به این بخش اضافه شد. درنهایت، می‌توان به این جمع‌بندی رسید که این مراکز شامل اکثر استان‌های کشور می‌شد، با وجود این، استان‌های مرزی در چهارگوشه ایران بیشترین اهمیت را به دلیل موقعیت خاص استراتژیک و ژئوپولیتیک خود داشتند و بعد از آن استان‌های مرکزی ایران مورد توجه بودند.

جدول ۱. درجه‌بندی ایالت‌های مهم تلگرافی

سال	مراکز درجه اول	مراکز درجه دوم	مراکز درجه سوم	مراکز درجه چهارم	مراکز درجه پنجم
۱۳۰۲ تا ۸	آذربایجان، بنادر جنوب، خراسان، خوزستان، تهران، فارس، گیلان	اصفهان، کرمان، کرمانشاه، مازندران، همدان	دزداب، عراق، قزوین، قم	اردبیل، استرآباد، بیرجند، تربت، خرم‌آباد، زنجان، سبزوار، شاهرود، کردستان، ملایر، یزد	بروجرد، سمنان، کاشان
۱۳۰۹	آذربایجان، بنادر جنوب، خراسان، خوزستان، تهران، فارس، گیلان	اصفهان، کرمان، کرمانشاه، مازندران، همدان	دزداب، عراق، قزوین، قم	اردبیل، استرآباد، بیرجند، تربت، خرم آباد، زنجان، سبزوار، شاهرود، کردستان، ملایر، یزد	سمنان، کاشان
۱۳۱۲	آذربایجان شرقی، بنادر جنوب، خراسان، خوزستان، تهران، فارس، گیلان	آذربایجان غربی، اصفهان، کرمان، کرمانشاه، مازندران، همدان	زاهدان، عراق، قزوین، قم	بیرجند، تربت، خرم آباد، زنجان، سبزوار، شاهرود، کردستان، گرگان، ملایر، یزد	سمنان، کاشان، گلپایگان، گنبد قاپوس

سال	مراکز درجه اول	مراکز درجه دوم	مراکز درجه سوم	مراکز درجه چهارم	مراکز درجه پنجم
۱۳۱۸	آذربایجان شرقی، بنادر جنوب، تهران، خراسان، خوزستان، فارس، گیلان	آذربایجان غربی، اصفهان، کرمان، کرمانشاه، مازندران، همدان	اراک، زاهدان، قزوین، قم	بندرعباس، بیرجند، تربت حیدری، خرم‌آباد، زنجان، سبزوار، سنندج، شاهرود، گرگان، ملایر، یزد	سمنان، کاشان، گلپایگان، گنبد کاووس
۱۳۱۹	آذربایجان شرقی، بنادر جنوب تهران، خراسان، خوزستان، فارس، گیلان	آذربایجان غربی، اصفهان، کرمان، کرمانشاه، مازندران، همدان	اراک، زاهدان، قزوین، قم	بندرعباس، بیرجند، تربت حیدری، خرم‌آباد، زنجان، سبزوار، سنندج، شاهرود، گرگان، ملایر، یزد	سمنان، کاشان، گلپایگان، گنبد کاووس
۱۳۲۰	آذربایجان شرقی، بنادر جنوب تهران، خراسان، خوزستان، فارس، گیلان	آذربایجان غربی، اصفهان، کرمان، کرمانشاه، مازندران، همدان	اراک، زاهدان، قزوین، قم	بندرعباس، بیرجند، تربت حیدری، خرم‌آباد، زنجان، سبزوار، سنندج، شاهرود، گرگان، ملایر، یزد	سمنان، کاشان، گلپایگان، گنبد کاووس

۶. تجهیزات و ساختمان‌ها و نقشه خطوط تلگرافی و توسعه شبکه تلگراف در ایالات

استفاده از دستگاه‌های تلگرافی نیازمند ایجاد زیرساخت و احداث ساختمان‌هایی بود که بتواند امکانات موردنیاز کارمندان و دستگاه‌های دولتی را فراهم آورد. تعداد این دستگاه‌ها، بنا بر تعداد ایستگاه‌های تلگرافی، هرساله رو به افزایش بودند. تعداد کلیه دستگاه‌های تلگرافی در تمام مملکت ایران در سال ۱۳۰۸ ش بالغ بر ۲۷۲ عدد بود؛ اما اشکالاتی که در زمان استفاده از آن‌ها ایجاد می‌شد زمینه‌های به‌کارگیری تلگراف بی‌سیم را فراهم کرد.

تا پیش از تأسیس تلگراف، بی‌سیم ارتباط با دول همسایه دچار اشکالاتی بود؛ مثلاً در گذشته ارتباط با افغانستان از طریق هندوستان صورت می‌گرفت که چون از هشت دستگاه عبور می‌کرد باعث مغلوط رسیدن متن می‌شد، اما با اتصال خطوط تلگرافی بی‌سیم این مشکل مرتفع شد (آرشیو مرکز اسناد وزارت امور خارجه، شماره بازبایی 3 / SH1317-K18-P28-2).

افزایش تجهیزات در سرعت‌دهی به روابط، بهبود شرایط تجاری و اقتصادی، جابه‌جایی سریع اطلاعات بین دولت‌های همسایه ایران نظیر ترکیه و افغانستان مهم بود. قبل از سال ۱۳۱۳، مجبور بودند پیام‌های خود را از راه‌های طولانی به مقصد برسانند. با بهبود تجهیزات توانستند با سرعت بیشتر موفق به انتقال پیام شوند.

روابط تلگرافی ترکیه و ایران در سابق از راه خلیج فارس و بعد به‌وسیله سیم انگلیس و از راه روسیه و اسلامبول بود ولی نظر به احتیاج فوق‌العاده مملکتین به خطوط تلگرافی و بی‌سیم و اینکه خطوط مزبور متعلق به مملکتین و از سرحدات یکدیگر عبور نماید قبل از مسافرت اعلی حضرت شاه به ترکیه خط تلگرافی متصل و در اولین روز عبور اعلی حضرت از سرحد افتتاح گردید علی‌هذا ایران و ترکیه به‌وسیله خط تلگرافی و بی‌سیم مستقیمی به یکدیگر متصل و از خطوط قدیمه، که از چندین مملکت عبور می‌کرد، مستغنی گردیدند.

اما تلگرافات بین ایران و افغان هنوز به‌وسیله سیم انگلیس جریان دارد به این معنی که از تهران به بوشهر و از بوشهر به بمبئی و از آنجا به حدود هند و افغان علی‌هذا دولتین ایران و افغان مشاهده نمودند که خط مزبور خیلی طویل است تصمیم گرفته‌اند خط تلگرافی و بی‌سیم بین تهران و کابل از راه شمال شرقی ایران که از ایالت خراسان از شهر مشهد عبور می‌کند دائر نمایند. اینک دولت ایران خط مزبور را به آخرین نقطه سرحدی خود امتداد و سیم‌ها را به آن استاسیون متصل نموده و از قرار اطلاع واصله دولت افغان نیز در نصب تیرها و تأسیس استاسیون نهایت جدوجهد را داشته و در شهر هرات تیرها نصب شده و فقط شش میل مسافت برای سیم‌کشی باقی مانده (عین ترجمه است) که پس از آن به اتمام رسیده باب مخابرات بین مملکتین از این راه نزدیک مفتوح و از آن راه طویل مستغنی خواهند شد و به این نحو ترکیه و ایران و افغان (ممالک ثلاثه شرق) به‌وسیله خط تلگرافی و بی‌سیم که از ایران عبور و به طرفین متصل می‌شود به یکدیگر مربوط می‌شوند (آرشیو مرکز اسناد وزارت امور خارجه، شماره بازیابی SH1313K18-P43-2).

سرانجام تعدادی از دستگاه‌های تلگرافی به دولت ایران بازگردانده شد؛ مثلاً دستگاه بی‌سیم پهلوی بندرلنگه توسط انگلیس به ایران واگذار شد.

در پاسخ نامه شماره ۴۸۸۹/۶۱ مورخ ۱۶/۸/۹ اشعار می‌دارد از سفارت انگلیس اطلاع می‌دهند که طبق دستوری که دریافت داشته‌اند در نظر دارند روز پنج‌شنبه ۲۶ اسفند دستگاه بی‌سیم بندرلنگه را به دولت شاهنشاهی تحویل بدهند... (آرشیو مرکز اسناد وزارت امور خارجه، شماره بازیابی SH1316-K18-P4-18).

۷. استفاده ارتش و روحانیان از تلگراف

در ابتدا، تلگراف به‌منزله ابزاری غربی تلقی می‌شد، اما به دلیل پیام‌رسانی سریع موردعنايت مردم و روحانیان نیز قرار گرفت. با وجود این، وابستگی رژیم پهلوی به کشورهای استعمارگر نظیر انگلیس و امریکا باعث بدبینی علما و مردم به حکومت وقت و نیات آن می‌شد. با استقرار رضاخان بر مسند حکومت، تلاش برای دستیابی به تجدد ایرانی آغاز شد و دولت مطلقه شبه‌مدرن تکوین یافت. اقدام رضاشاه در جهت مدرن‌سازی جامعه به همراه برنامه‌های فرهنگی و آموزش به ایجاد فرهنگ دوگانه در ایران منجر شد. جهت‌گیری سیاست فرهنگی در دوران رضاخان مخالفت با مذهب و روحانیت و از بین بردن نهادهای مذهبی بود (جعفریان، ۱۳۸۴: ۲۷-۲۸). اگر تا آن روز رقیب دین و روحانیت ظاهر جدید تمدنی غربی بود، با تأسیس حکومت پهلوی، رضاشاه قدرتی را به دست آورد که توأمان مظاهر جدید غرب نیز و تاریخ و فرهنگ ایران و پیش از اسلام را ارج می‌نهاد و نقش اجتماعی دین و روحانیت را منکر می‌شد (همان: ۳۱). در واقع، رسیدن به دروازه تمدن بزرگ [اوج غرب‌زدگی] شعار آرمانی نظام پهلوی بود و مخالفت با آن به‌عنوان غرب‌زدگی در دستور کار روحانیان و مذهبی‌ها قرار داشت (همان، ۱۳۸۴: ۲۲۱).

با روی کار آمدن رضاخان، روحانیت به‌کلی کنار گذاشته شد و قدرت اربابان به میزان درخور ملاحظه‌ای کاهش پیدا کرد. رؤسای قبایل سرکوب شدند و در مقابل نظامیان، که اقتدار فراوانی داشتند، جای آن‌ها را پر کردند (ابطحی، ۱۳۸۴: ۳۲). پس از گذشت سال‌ها، مخالفت یکپارچه با نوگرایی روحانیان هم دریافته بودند که در عین توجه به سنت، نباید به مخالفت با مظاهر تمدن بپردازند. با اینکه بازگشت به سنت‌ها آغاز شده بود و رهبری به عهده مذهبی‌ها قرار داشت، در همین راستا سعی کردند برخی از اندیشه‌های مذهبی را نو کنند (جعفریان، ۱۳۸۴: ۲۲۲-۲۵۲).

وجود ابزار ارتباطی که بتواند در سریع‌ترین زمان ممکن موضع‌گیری‌های علما را به اطلاع کلیه مردم برساند و آن‌ها برای حرکت‌های بزرگ‌تر بسیج سازد اهمیت زیادی پیدا کرد و زمانی که مردم از سخت‌گیری‌های دولت به عالمان دینی آگاهی می‌یافتند، آشوب‌ها بیش‌ازپیش گسترش پیدا می‌کرد. تا آنجا که وزیرمختار انگلیس نگرانی شدید خود را از پیامدهای اصلاحات غیرمذهبی رضاشاه، که باعث عدم حضور روحانیان در دولت و انزوایشان می‌شد، اظهار داشت:

شاه با از بین بردن قدرت روحانیون این اندرز ناپلئون را فراموش کرده است که غرض اصلی مذهب این است که نگذارد فقیر غنی را بکشد. حالا چیزی که جایگزین مذهب شد وجود ندارد مگر ناسیونالیسمی تصنعی که با خود شاه از بین خواهد رفت و پست سر خود هرج‌ومرج به‌جا خواهد گذاشت (آبراهامیان، ۱۳۷۷: ۱۲۸-۱۲۹).

۸. واکنش مردم و تأثیرات فرهنگی و اجتماعی

تلگراف در گسترش نظارت دولتی بر سراسر کشور جهت ابلاغ سریع فرمان‌ها، آگاهی به موقع از تحولات ولایات دور و نزدیک و کاهش خطر بروز شورش بسیار مؤثر بود (سایکس، ۱۳۶۲: ۲/۵۷۶). ضمن آنکه عواید مالی فراوانی نیز نصیب دولت می‌کرد (جمالزاده، ۱۳۶۲: ۱۳۳ و ۱۶۳)، اما برای عامه مردم، انگلیسی یا روسی شدن آن موجب بدبینی نسبت به این پدیده شده بود. این نگرش که اتباع خارجی نیز کاملاً بر آن وقوف داشتند و نه تنها در جریان انعقاد قراردادهای، بلکه به هنگام عملیات اجرایی نیز دردرساز بود. چنان که قطع تیرها و بریدن سیم‌های تلگراف به معضل بزرگ انگلیسی‌ها و روس‌ها و همچنین دولت ایران، که مسئول جبران خسارت عمدی بود، تبدیل شد و این مسئله سال‌ها ادامه داشت (ویلز، ۱۳۶۸: ۳۴۰). درواقع، پیشنهاد استفاده از تلگراف بخش بزرگ‌تری از طرح اصلاحی گسترده بود (کرزن، ۱۳۶۲: ۶۱۴).

پس از افزایش اعتبار تلگرافچیان فرنگی در اذهان مردم و آشکار شدن تدریجی مزایای تلگراف، به‌ویژه امکان برقراری ارتباط سریع با پایتخت، از شدت بدبینی‌های اولیه کاسته شد و مردم به اهمیت تلگراف در برقراری ارتباط مستقیم و بی‌واسطه با شاه پی بردند (سایکس، ۱۳۶۲: ۲/۵۷۶). چنین تحولی پیش از هر چیز ناشی از آشنایی ایرانیان با فضای فکری جدید و مرهون گسترش ارتباط آنان با جهانیان بود که پدیده تلگراف نقش عمده‌ای در آن ایفا کرد. این پدیده نقاط مختلف جهان را به هم وصل می‌کرد و سبب ترقی افکار می‌شد.

در این دوره، با تأسیس و گسترش تلگراف بی‌سیم، به دلیل سرعت انتقال پیام، امنیت و قیمت ارزان باعث اقبال عموم به این ابزار و وسیله‌ای موردنیاز برای همگان مبدل شد. رضاشاه اصلاحاتی را انجام داد که نشان می‌دهد وی خواهان ایرانی بود که از یک‌سو رها از نفوذ روحانیان، دسیسه بیگانگان و از سوی دیگر دارای مؤسسات آموزشی به سبک اروپا، ساختار اقتصادی نوین با کارخانجات دولتی، شبکه‌های ارتباطی، بانک‌های سرمایه‌گذاری باشد. هدف بلندمدت او بازسازی ایران طبق تصویر غرب بود که وسیله آن را مذهب‌زدایی یا دنیاگرایی، ناسیونالیسم، توسعه آموزشی و سرمایه‌داری دولتی می‌دانست (آبراهامیان، ۱۳۷۷: ۱۲۷-۱۲۸). درنهایت، رضاخان و تیم همراه او تفکری را که بنیادی استوار در ریشه‌های فرهنگی کشور داشت نابود کردند و نتوانستند چیزی جایگزین آن کنند (آبادیان، ۱۳۸۵: ۷۴۲) و این نوع از مدرنیزاسیون باعث ایجاد این تفکر در متفکران اروپایی شده بود که یکی از نتایج آن وقوع انقلاب خونین است اما این تفکر با اشغال ایران توسط انگلیس و شوروی در شهریور ۱۳۲۰ به پایان رسید. درواقع، سقوط رضاشاه به سیاست سیطره دولتی پایان داد و سیاست کشمکش‌های اجتماعی را آغاز کرد (آبراهامیان، ۱۳۷۷: ۱۴۸-۱۴۹).

۹. بودجه وزارت پست و تلگراف

قرارگیری حکومت رضاشاه مابین دو جنگ اول و دوم جهانی و شغل نظامی که داشت خواه‌ناخواه او را به سمت تقویت بنیه‌های دفاعی کشور سوق می‌داد. تقویت بنیه دفاعی و نظامی کشور نیازمند زمینه‌هایی بود که در صورت توسعه آن‌ها می‌توانست به این مهم دست یابد. توسعه راه و گسترش خطوط ارتباطی از زیرشاخه‌های اساسی این بحث هستند. صحبت از بسط راه‌ها در این مقال نمی‌گنجد و توضیح دقیق‌تر و گسترده‌تر در خصوص این موضوع، خود نیازمند پژوهش اختصاصی دیگری است. با وجود این باید توضیح داد که بهبود و گسترش راه شوسه و راه‌آهن امکان تحرک قوای نظامی را در سطح کشور تسهیل می‌نمود تا علاوه بر حفظ مرزهای کشور، آشوب‌های داخلی را نیز به کنترل حکومت مرکزی درآورد، اما آنچه این تحقیق از آغاز و با توضیحات مبسوط به آن پرداخته، صحبت از بسط وسایل ارتباطی بوده است. همان‌طور که پیش‌تر گفته شد، خرید ابزار ارتباطی با موج‌کوتاه و بلند و توجه به تأسیسات اداری و نظارتی و هر آنچه باعث بهبود شرایط خدمات رسانه‌ای این وزارت‌خانه می‌شود اما نکته قابل‌تأمل و بسیار مهم، میزان بودجه‌ای است که هر ساله به این وزارت‌خانه تعلق می‌گرفت. گسترش خطوط و خرید ابزار آن قاعدتاً نشان‌دهنده افزایش حجم بودجه اختصاص‌یافته به آن طی شانزده سال حاکمیت رضاشاه است، اما دقیقاً نکته همین‌جاست. طبق ارقامی که در جدول ۲ آمده می‌توان گفت بودجه از نظر درصد نسبت به بودجه کل نه‌تنها افزایش نداشته، بلکه روندی رو به کاهش داشته است و از ۷/۵٪ در سال ۱۳۰۴ به ۲/۴٪ سقوط کرده است. توجه داشته باشید که از حدود ۱۶ میلیون به ۹۰ میلیون در سال پایانی حکومت رضاشاه رسیده، درحالی‌که بودجه کل، که به تصویب مجلس شورای ملی رسیده، از حدود ۲۲۲ میلیون ریال به حدود ۳ میلیارد و ۶۰۰ میلیون افزایش داشته است که فقط ۹۰ میلیون آن به گسترش خطوط ارتباطی رسیده است.

پس این نظریه که وزارت پست و تلگراف ابزاری بااهمیت و بازویی قدرتمند جهت دستیابی به اهداف نظامی از دیدگاه حکومت رضاشاه بوده است رد می‌شود. در این خصوص، به جدول ۲ نظر کنید:

جدول ۲.

سال	بودجه کل	بودجه مخارج	درصد
۱۳۰۴	۲۲۲,۶۷۵,۹۴۰	۱۶,۷۸۱,۰۰۰ تومان	۷/۵٪
۱۳۰۵	۲,۰۴۶,۷۵,۹۴۰	۱۷,۷۰۴,۰۰۰ قران	۸/۶٪

۱. اعداد و ارقام درج‌شده در این جدول از کتابچه‌های بودجه هر سال (۱۳۰۴-۱۳۲۰ ش) استخراج شده که توسط وزارت مالیه نوشته می‌شده است. اکنون این دفاتر در کتابخانه سازمان برنامه و بودجه واقع در میدان بهارستان نگهداری می‌شوند.

سال	بودجه کل	بودجه مخارج	درصد
۱۳۰۶	۲۱۴,۰۲۵,۸۰۰	۱۹,۹۵۰,۰۰۰ قران	۹/۳٪
۱۳۰۷	۲۲۰,۲۱۷,۲۹۷	۲۱,۸۲۵,۹۲۰ قران	۹/۹٪
۱۳۰۸	۳۱۱,۱۲۴,۰۴۰	۲۰,۲۷۰,۱۹۰ قران	۶/۵٪
۱۳۰۹	۳۵۳,۳۷۴,۸۲۷	۱۹,۹۶۵,۷۶۰ قران	۵/۶٪
۱۳۱۰	۳۷۳,۲۹۹,۳۹۹	۱۸,۱۸۰,۰۰۰ قران و ۱۸۰,۹۶ پهلوی	۴/۸٪
۱۳۱۱	۴۶۸,۶۲۰,۰۰۰	۲۱,۰۶۰,۶۱۰ ریال و ۱۷,۱۲۱ پهلوی	۴/۴٪
۱۳۱۲	۵۰۶,۹۱۲,۲۲۷	۲۵,۸۹۴,۰۷۴ ریال	۵/۱٪
۱۳۱۳	۶۲۱,۴۱۳,۴۱۷	۲۲,۶۷۹,۴۹۰ ریال	۳/۶٪
۱۳۱۴	۷۵۱,۱۲۳,۴۸۷	۲۶,۶۶۶,۲۱۰ ریال	۳/۵٪
۱۳۱۵	۱,۰۰۰,۰۱۶,۷۴۰	۳۳,۶۱۶,۱۱۰ ریال	۳/۳٪
۱۳۱۶	۱,۲۵۰,۰۰۲,۹۱۱	۳۶,۶۱۶,۱۱۰ ریال	۲/۹٪
۱۳۱۷	۱,۵۲۹,۳۹۲,۶۴۸	۴۲,۹۵۶,۱۱۰ ریال	۲/۸٪
۱۳۱۸	۱,۹۳۰,۰۹۶,۷۰۰	۵۸,۰۰۰,۰۰۰ ریال	۳/۰۰۵٪
۱۳۱۹	۳,۰۹۴,۳۹۳,۹۷۷	۷۱,۰۰۰,۰۰۰ ریال	۲/۲٪
۱۳۲۰	۳,۶۱۳,۷۶۸,۷۱۸	۹۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال	۲/۴٪

۱۰. نتیجه

اختراع تلگراف انقلابی نو در عرصه ارتباطات به وجود آورد. بهره‌برداری از این وسیله ارتباطی سبب شد سرعت ارتباطات و انتقال داده‌های اطلاعاتی افزایش یابد و مسیر پیشرفت ابزارهای نوین ارتباطی هموار شود. توسعه شبکه تلگراف در نخستین سال‌های حکومت رضاشاه جهت سامان دادن به ناآرامی‌های حاصله و تسلط سیاسی و نظامی قدرت مرکزی بر مناطق مختلف، به‌علاوه با انگیزه نوسازی و بهبودی نسبی اوضاع اقتصادی و سپس مورد استفاده عموم قرار دادن این ابزار ارتباطی موجب توسعه شبکه تلگراف در ایران و ارتباط با کشورهای دیگر شد، با وجود این، توسعه خطوط که منافع مالی زیادی برای دولت به همراه داشت و حتی در بعد فرهنگی و تمدنی نقش بسزا ایفا کرد. نتیجه اصلی که از پژوهش حاضر می‌توان دریافت کرد اینکه گسترش خطوط تلگرافی بیشتر در دست دولت‌های خارجی بود که سعی داشتند در ایران نفوذ کنند و حکومت و دولت‌هایی که در این دوران بر سر قدرت بودند در زمان بودجه‌نویسی و تقسیم بودجه کل بین وزارت‌خانه‌های کشور، بودجه وزارت پست و تلگراف را هر سال فقط با رشد بسیار ناچیزی می‌نوشتند که عملاً کمک شایان توجهی به بسط این خطوط نکرده است. با وجود این، عموم مردم و حتی روحانیان از این ابزار جهت دریافت یا ارسال اطلاعات مدنظر خود استفاده می‌کردند و این موضوع در رشد و بسط هرچه بیشتر تفکرات نوگرایانه نقش حائز اهمیتی ایفا می‌کرده است.

منابع

- آبادیان، حسین (۱۳۸۵). *ایران: از سقوط مشروطه تا کودتای سوم اسفند*، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- آبراهامیان، یرواند (۱۳۷۷). *ایران بین دو انقلاب از مشروطه تا انقلاب اسلامی*، ترجمه کاظم فیروزمند، حسن شمس آوری، محسن مدیر شانه چی، تهران: نشر مرکز.
- ابطحی، سید مصطفی (۱۳۸۴). *سقوط*، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن بن علی (۱۳۶۷). *مرآت البلدان*، به کوشش عبدالحسین نوایی و میر هاشم محدث، تهران: دانشگاه تهران، چ ۳.
- پانزدهمین رساله اطلاعات پستی و تلگرافی (۱۳۱۰). راجع به سال ۱۳۰۹، مطابق با مارس ۱۹۳۰ تا ۱۹۳۱، تهران: چاپخانه اتحادیه.
- جمالزاده، محمدعلی (۱۳۶۲). *گنج شایگان یا اوضاع اقتصادی ایران*، تهران: چاپ افست.
- چهاردهمین رساله اطلاعات پستی و تلگرافی (۱۳۰۹). راجع به سنوات ۱۳۰۲ الی ۱۳۰۸، تهران: چاپخانه اتحادیه.
- حیبی، حسن؛ حسینیان، روح‌الله؛ جعفریان، رسول (۱۳۸۴). *مجموعه مقالات نخستین همایش بررسی علل فروپاشی سلطنت*، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- روزنامه وقایع اتفاقیه*، ش ۳۷۳، ص ۵-۶، ش ۳۷۵.
- سالنامه پستی و تلگرافی راجع به سال ۱۳۱۵*، ش ۲۱، مطابق با مارس ۱۹۳۶ الی مارس ۱۹۳۷، چاپخانه یمینی.
- سالنامه پستی و تلگرافی راجع به سال ۱۳۱۶*، ش ۲۲، مطابق با مارس ۱۹۳۷ الی مارس ۱۹۳۸، تهران: چاپخانه فردین و برادر.
- سالنامه پستی و تلگرافی راجع به سال ۱۳۱۷*، ش ۲۳، تهران: چاپخانه یمینی.
- سالنامه پستی و تلگرافی راجع به سال ۱۳۱۸*، شماره بیست و چهارم، مطابق با مارس ۱۹۳۹ تا مارس ۱۹۴۰، شرکت سهامی چاپ.
- سالنامه پستی و تلگرافی راجع به سال ۱۳۱۹*، ش ۲۵، مطابق با مارس ۱۹۴۰ تا مارس ۱۹۴۱، چاپخانه ایران.
- سالنامه پستی و تلگرافی راجع به سال ۱۳۲۰*، ش ۲۶، مطابق با مارس ۱۹۴۱ تا مارس ۱۹۴۲، تهران: چاپخانه فردوسی.
- سایکس، سرپرسی مولزورث (۱۳۶۲). *تاریخ ایران*، ج ۲، ترجمه محمدتقی فخرداعی گیلانی، تهران.
- صفائی، ابراهیم (۱۳۴۶ الف). *افتتاح تلگراف تهران- مشهد*، ج ۱، نگین.
- صفائی، ابراهیم (ب ۱۳۴۶). «*قرارداد تلگرافخانه جاسک بین دولت ایران و انگلیس*»، مجله وحید، س ۴، ش ۷.
- طباطبائی مجد، غلامرضا (۱۳۷۳). *معاهدات و قراردادهای تاریخی در دوره قاجاریه*، بنیاد موقوفات دکتر محمد افشار یزدی.
- قائم‌مقامی، جهانگیر (۱۳۴۹). *نیم‌قرن تمدن و فرهنگ ایران از ۱۲۹۹ تا ۱۳۴۹*، نشریه ارتش.
- کرزن، جرج ناتانیل (۱۳۶۲). *ایران و قضیه ایران*، ترجمه غ. وحید مازندرانی، تهران.
- محبوبی اردکانی، حسین (۱۳۷۶). *تاریخ مؤسسات تمدن جدید در ایران*، ج ۲، تهران: دانشگاه تهران.
- مقصود لو، حسینقلی، *مخابرات استرآباد*، ج ۱

مه‌دوی، عبدالرضا (هوشنگ) (۱۳۸۹). شش سال در دربار پهلوی: خاطرات محمد ارجمند سرپرست تلگراف‌خانه مخصوص رضاشاه، تهران: پیکان.

نوزدهمین رساله اطلاعات پستی و تلگرافی (۱۳۱۴). راجع به سال ۱۳۱۳، مطابق با مارس ۱۹۳۴ الی ۱۹۳۵، مطبوعه روشنایی.

ولایتی، علی‌اکبر (۱۳۷۲). تاریخ روابط خارجی ایران: دوران ناصرالدین‌شاه و مظفرالدین‌شاه، تهران. ویلز، چارلز جیمز (۱۳۶۸). ایران در یک قرن پیش: سفرنامه دکتر ویلز، ترجمه غلامحسین قراگوزلو، تهران. هجدهمین رساله پستی و تلگرافی (۱۳۱۳). راجع به سال ۱۳۱۲، مطابق با مارس ۱۹۳۳ الی ۱۹۳۴، مطبوعه روشنایی. هفدهمین رساله اطلاعات پستی و تلگرافی (۱۳۱۲). راجع به سال ۱۳۱۱، مطابق با مارس ۱۹۳۲ الی ۱۹۳۳، تهران: چاپخانه اتحادیه.

یزدانی، مرضیه (۱۳۷۸). اسناد پست و تلگراف و تلفن در دوره رضاشاه، تهران: سازمان اسناد ملی ایران.

– اسناد

آرشیو اسناد ملی ایران، سال ۱۳۰۴، شماره شماره بازیابی ۲۱۰/۶۳۱۳

آرشیو اسناد ملی ایران، شماره شماره بازیابی ۲۱۰/۷۸۷۲

آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، شماره شماره بازیابی SH 1302-K34-P8-7

آرشیو مرکز اسناد وزارت امور خارجه، شماره شماره بازیابی SH1302-K34-P5-7 /8

آرشیو مرکز اسناد وزارت امور خارجه، شماره شماره بازیابی SH1302-K34-P5

آرشیو مرکز اسناد وزارت امور خارجه، شماره شماره بازیابی SH1302-K34-P5-7

آرشیو مرکز اسناد وزارت امور خارجه، شماره شماره بازیابی SH1313K18-P43-2

آرشیو مرکز اسناد وزارت امور خارجه، شماره شماره بازیابی SH1316-K18-P4-18

آرشیو مرکز اسناد وزارت امور خارجه، شماره شماره بازیابی SH1317-K18-P28-2 / 3

آرشیو ملی، پرونده پرونده ۲۱۰/۶۳۱۳، تاریخ ۱۲/۱۱/۱۷

[مرکز اسناد وزارت امور خارجه SH1302-K34-P5-18](#)

مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره دوره هجدهم، ۱۳۱۸/۱۰/۲۳